

**ŞƏDDADİLƏR SÜLALƏSİNİN HAKİMİYYƏTDÖVRÜNÜN BƏZİ
MƏSƏLƏLƏRİ (İngilisdili ədəbiyyatlar əsasında).**

Sevda Abdullayeva
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
Lalə Abdullazadə
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
sevda.abdullayeva.1986@mail.ru

***Açar sözlər:** sülalə, hakimiyyət, varis, dövr, zaman, mübarizə, şəcərə*

Azərbaycanın və bir sıra qonşu ölkələrin hərbi-siyasi tarixində fəal rol oynamış Şəddadilər sülaləsi X əsrin ortalarından XII əsrin sonunadək Cənubu Qafqazın Gəncə, Naxçıvan, Dvin və Ani əmirliklərində hakimiyyət başında olmuşlar. Bu sülalənin tarixinə “İranın Kembric tarixi” çoxcildliyinin beşinci cildində geniş toxunulmuşdur. Məlumatlardan bəlli olur ki, sülalənin banisi Məhəmməd ibn Şəddad ibn Qurtaq, salari hökmdarı Mərzban ibn Məhəmmədin həbs olunmasından sonra yaranmış vəziyyətdə istifadə edərək 951-ci ildə, Mərzbanın tabeçiliyində olan Dvin (Dəbil) şəhərini ələ keçirir. Bu zaman Azərbaycanı idarə edən İbrahim Salari atasının vassalı Vayzur (Vayotsdzor) hakiminin qoşununu Məhəmməd ibn Şəddada qarşı göndərir. Lakin Məhəmməd şəhər əhalisinin köməyi ilə salari qoşunlarını darmadağın edə bilir. Çox keçmədən, İbrahimin özünün başçılıq etdiyi qoşun Dvini ələ keçirir. Məhəmməd Vaspurakana doğru geri çəkilir, yalnız ara bir qədər sakitləşəndən sonra dvinlilərin xahişilə yenidən geri qayıdaraq şəhərdə hakimiyyətini bərpa edir.

Azərbaycan xalqının orta çağlar dövrünün Qərb tarix elmi əsasında tədqiqi həm Vətən tarix elminin aktual vəzifəsi, həm də zəruri nəticələr əldə olunması baxımından müstəsna əhəmiyyət kəsb etdi. Asiyayı Avropa ilə birləşdirən Azərbaycana, burada mövcud olmuş dövlətlərə obyektiv münasibətin formalaşdırılması müasir gerçəklikləri baxımından da aktualdır. Orta əsrlərdə quru yolla Hindistana çıxışın ən sərfəli marşrutu Azərbaycandan keçirdi. Buna görə də Azərbaycan Qərb dövlətləri üçün böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Qərbin iri dövlətləri məhz orta əsrlərdən etibarən Azərbaycan dövlətləri ilə siyasi, ticariət əlaqələri yaratmağa çalışmışlar. “İranın Kembric tarixi” çoxcildliyinin V və VI cildlərində bütün bu məsələlər birtərəfli təqdim edilmişdir.

ВОПРОСЫ ПРАВЛЕНИЯ ДИНАСТИИ ШАДДАДИДОВ (по материалам англоязычной литературы)

Севда Физули кызы Абдуллаева
Лала Физули кызы Абдуллазаде

Ключевые слова: династия, власть, преемник, эпоха, время, борьба, генеалогия.

Династия Шаддадов, сыгравшая активную роль в военно-политической истории Азербайджана и ряда соседних стран, правила Гянджинским, Нахчыванским, Двинским и Анийским эмиратами Южного Кавказа с середины X века до конца XX в. 12 век. История этой династии подробно освещена в пятом томе многотомной «Кембриджской истории Ирана». Из сведений видно, что основатель династии Мухаммад ибн Шаддад ибн Куртак воспользовался ситуацией, возникшей после ареста саларийского правителя Марзбана ибн Мухаммеда в 951 году, и захватил город Двин (Дабиль) под марзбаном. В то время Ибрагим Салари, правивший Азербайджаном, послал против Мухаммада ибн Шаддада войско Вайзура (Вайоцдзора), вассала своего отца. Однако с помощью горожан Мухаммеду удается победить армию салари. Вскоре армия, возглавляемая самим Ибрагимом, захватывает Двин. Мухаммед отступает в Васпуракан только для того, чтобы на время успокоиться и снова вернуться по просьбе двини, чтобы восстановить свою власть в городе.

Изучение средневекового периода азербайджанского народа на основе западной исторической науки стало чрезвычайно важным как с точки зрения актуальной задачи исторической науки Родины, так и с точки зрения достижения необходимых результатов. Формирование объективного отношения к Азербайджану, который связывает Азию с Европой, и существовавшим здесь государствам также актуально с точки зрения современных реалий. В средние века через Азербайджан проходил самый выгодный сухопутный путь в Индию. Поэтому Азербайджан имел большое значение для западных стран. Крупнейшие государства Запада пытались установить политические и торговые отношения с азербайджанскими государствами со времен средневековья. Все эти вопросы представлены в одностороннем порядке в V и VI томах многотомной «Кембриджской истории Ирана».

SOME ISSUES OF THE RULE OF SHADDADI DYNASTY
(based on English literature).

Sevda Fizuligizi Abdullayeva
Lala Fizuligizi Abdullazade

Key words: dynasty, power, successor, era, time, struggle, genealogy

The Shaddad dynasty, which played an active role in the military and political history of Azerbaijan and a number of neighboring countries, ruled the Ganja, Nakhchivan, Dvin and Ani emirates of the South Caucasus from the middle of the 10th century to the end of the 12th century. The history of this dynasty is extensively covered in the fifth volume of the multivolume "Cambridge History of Iran". It is clear from the information that the founder of the dynasty, Muhammad ibn Shaddad ibn Qurtaq, took advantage of the situation that arose after the arrest of the salari ruler Marzban ibn Muhammad in 951, and captured the city of Dvin (Dabil) under Marzban. At that time, Ibrahim Salari, who ruled Azerbaijan, sent the army of Vayzur (Vayotsdzor), a vassal of his father, against Muhammad ibn Shaddad. However, with the help of the townspeople, Muhammad is able to defeat the salari army. Before long, the army, led by Ibrahim himself, captures Dvin. Muhammad retreats to Vaspurakan, only to calm down for a while and return again at the request of the Dvinis to restore his authority in the city.

The study of the medieval period of the Azerbaijani people on the basis of Western historical science became extremely important both from the point of view of the actual task of the historical science of the Motherland and the achievement of necessary results. Forming an objective attitude to Azerbaijan, which connects Asia with Europe, and the states that have existed here, is also relevant from the point of view of modern realities. In the Middle Ages, the most profitable route to India by land passed through Azerbaijan. Therefore, Azerbaijan was of great importance for Western countries. The major states of the West have been trying to establish political and trade relations with the Azerbaijani states since the Middle Ages. All these issues are presented unilaterally in volumes V and VI of the multivolume "Cambridge History of Iran".

Giriş. Azərbaycanın və bir sıra qonşu ölkələrin hərbişiyası tarixində fəal rol oynanmış Şəddadilər sülaləsi X əsrin ortalarından XII əsrin sonunadək Cənubi Qafqazın Gəncə, Naxçıvan, Dvin və Ani əmirliklərində hakimiyyət başında olmuşlar. Sülalənin banisi Məhəmməd ibn Şəddad salari hökmdarı Mərzban ibn Məhəmmədin həbs olunmasından sonra yaranmış vəziyyətdən

istifadə edərək 951-ci ildə, Mərzbanın tabeçiliyində olan Dvin (Dəbil) Şəhərini ələ keçirib Dəbil əmirliyinin əsasını qoymuşdu. 955-ci ildə Salarilər Dvini tutduqdan sonra Məhəmmədin Vayzur hakiminin himayəsinə sığınan iki oğlundan böyüyü – Əbülhəsən Əli Ləşkəri 965-ci ilədək Vayzurdə qalır. Kiçik oğlu Fəzl isə, nəhayət, Salarilərə xidmət etməyə başlayır və salari hakimi Əli ət-Tazi tərəfindən idarə olunan Gəncəyə gəlir. Bu zaman Gəncə tez-tez müxtəlif tayfa və xalqların basqınlarına məruz qalırdı.

Göründüyü kimi Xilafətin zəifləməsi və dağılması zamanında Azərbaycan ərazisində meydana gələn dövlətlər dinindən, dilindən, etnik mənsubiyyətindən aslı olmayaraq Azərbaycan dövlətləri idi. Azərbaycan tarixində özünə məxsus yer tutan dövr yerli və xarici tədqiqatçılar tərəfindən tədqiq olunmuşdur. Elə məqalədə dövlətçilik tarixində özünə məxsus yeri olan bu dövləti araşdırarkən ingilis dilli ədəbiyyatlardan istifadə olunmuşdur. Tədqiqata cəlb olunmuş ədəbiyyatlardan istifadə olunarkən müqayisəli təhlil metoduna üstünlük verilmişdir.

Şəddadilər dövlətinin Gəncədə hakimiyyət dövrünə dair məlumatlar ingilis dillli ədəbiyyatlarda da yer alıb. Beləki, Azərbaycanın və bir sıra qonşu ölkələrin hərbi-siyasi tarixində fəal rol oynamış Şəddadilər sülaləsi X əsrin ortalarından XII əsrin sonunadək Cənubu Qafqazın Gəncə, Naxçıvan, Dvin və Ani əmirliklərində hakimiyyət başında olmuşlar. Bu sülalənin tarixinə “İrənin Kembric tarixi” çoxcildliyinin beşinci cildində geniş toxunulmuşdur. Məlumatlardan bəlli olur ki, sülalənin banisi Məhəmməd ibn Şəddad ibn Qurtaq, salari hökmdarı Mərzban ibn Məhəmmədin həbs olunmasından sonra yaranmış vəziyyətdə istifadə edərək 951-ci ildə, Mərzbanın tabeçiliyində olan Dvin (Dəbil) şəhərini ələ keçirir. Bu zaman Azərbaycanı idarə edən İbrahim Salari atasının 16ctual Vayzur (Vayotsdzor) hakiminin qoşununu Məhəmməd ibn Şəddada qarşı göndərir. Lakin Məhəmməd şəhər əhalisinin köməyi ilə salari qoşunlarını darmadağın edə bilir. Çox keçmədən, İbrahimin özünün başçılıq etdiyi qoşun Dvini ələ keçirir. Məhəmməd Vaspurakana doğru geri çəkilir, yalnız ara bir qədər sakitləşəndən sonra dvinlilərin xahişilə yenidən geri qayıdaraq şəhərdə hakimiyyətini bərpa edir [1, .377].

Tarixi ədəbiyyatlarda, o cümlədən “Kembricin İrə tarixi” çoxcildliyində də Şəddadilər sülaləsi kürd mənşəli təqdim olunur. Əslində, dövlətçilik məsələsində bu o qədər də əhəmiyyət kəsb etmir. Məsələ ondadır ki, Azərbaycan ərazilərində hansı sülalənin hakimiyyət başında olmasından asılı olmayaraq bu dövlət Azərbaycan dövlətidir və Azərbaycan tarixi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Lakin son dövrün araşdırmaları bu istiqamətdə yeniliklər ortaya qoymuşdur. Şəddadi nəslinin ulu babası Gurtaq Dvin və Ani bölgələrində məskunlaşmış türk boyundan olub, Salaroğullarının ordusunda xidmət etmişdir. Qədim qrabarca yazılan qaynaqlarda və Movses Xorenlinin əsərlərində Baslan (Ağrı) adlanan həmin bölgələrdə Bulqar, Vanak, Tork (türk)

boylarının yaşadığından bəhs edilmişdir. 900-cü illərin əvvəllərində yaşamış Gurtaq oğluna Xəzərlərdə və Bulqarlarda geniş yayılmış Şad adını qoymuşdu. Sülalənin daşdığı Şəddad adı “Şad”ın ərəbcəyə uyğunlaşdırılmış formasıdır [1, 67].

Şəddadilər haqqında, onların mənşəyi və Gəncəyə gəlmələri haqqında maraqlı bir məlumatı Şərifli M.X. 1271-ci ildə Gəncədə dünyasını dəyişmiş xristian əsilli Vardana istinadən verir. Vardan yazır ki, “Həmin günlərdə Parisos nahiyəsinə (Dağlıq Qarabağ vilayətində-M.Ş.) şanlı knyaz Qriqorinin (Magistros) yanına İrandan üç oğlu ilə bərabər “Mam” adlı bir qadın gəldi. Oğullar öz anasını knyaza girov 17ctua, Şotk və Şamiram (Vasपुरakan vilayətində) qalalarını aldılar” [2, 125]. Şəddadilərin mənşəyi məsələsinə toxunan Əkbər N.N yazır ki, orta əsrlər ərəb tarixçisi İbn əl-Əsir Şəddadilər sülaləsini kürd kimi təqdim edir. O, yazır ki, bunu etnik mənada düşünmək düzgün deyildir. O zamankı kürdləri bu günki kürdlərlə eyniləşdirmək yanlışlıqdır. O zamanlar ərəblər “kürd” adı altında bütün köçəri xalqları, hətta köçəri ərəb tayfalarını da nəzərdə tutdular. Məsələn üçün, Xələc türkləri üçün də ərəblər “kürd” adını işlədirlər. Hətta sonrakı dövr Osmanlı qaynaqlarında da “ekrad-I Bayandiriyyə”, “ekrad-I türkmən” (ərəbcə ekrad-kürdün cəmidir) ifadələrinə rast gəlirik ki, bu Bayandır köçəriləri və türkmən köçəriləri mənasındadır. İndiki cənub-şərqi Anadolu, şimal-qərbi Suriya, şimali İraq və şimal-şərqi İran ərazisində yaşayan Qurmançı, Sorani, Zaza, Kirmanşahi kimi az saylı və bir-birlərini artıq heç başa düşməyən xalqlar üçün ümumi Kürd adının işlədilməsi XVIII əsr Rus və Avropa siyasətinin nəticəsidir. Amma Azərbaycan Səlcuq türkləri gələnə qədər Türk yurdu idi. Səlcuq-oğuz türkləri (ümumi adı türkmənlər) üçün bəzi ölkələr siyasi və coğrafi əhəmiyyətləri xaricində “müqəddəslik” dərəcəsinə xüsusi mənə kəsb edirdi. Xorasan, Azərbaycan, İraq, monqolların gəlməsilə də Anadolu bu ölkələrdəndir. Xorasan, oğuzlar da daxil olmaqla, ümumiyyətlə, bütün türklər üçün “müqəddəs ata ocağı” hesab edilərkən, Aran (Arran) və Azərbaycan “türk yurdu”, “vəliəhdlik məqamı”, “qazılar vətəni” (Bizans, səlibçilər, xristian və şamanist-təktanrıçı Qıpçaqlara qarşı cihad edən türkmənlərin əsas mərkəzi) olaraq qiymətləndirilirdi. Ümumiyyətlə, Səlcuqlardan əvvəl və sonra türk tarixində Azərbaycan Orta və Yaxın Şərqdə qurulan bütün türk dövlətlərinin mərkəzi əyaləti hesab edilmiş və dövlətin beyni rolunu oynamışdır. Böyük Səlcuqlular, İraq Səlcuqluları və Eldənizli Atabəyləri dövründə Aran və Azərbaycan dövlətin əsas mərkəzi olmuşdur. Səlcuqlulardan əvvəl Azərbaycan ərazisində hökm sürən Rəvvadilər, Şirvanşahlar və Şəddadilər kiçik sülalə (xanədan) dövlətləri idi. Bunların idarə etdiyi torpaqlarda yaşayan xalqın böyük bir hissəsini türklər təşkil edirdilər. Bunlardan Rəvvadilər ərəb əl-əzdi, Şirvanşahlar isə ərəb Məzyədi mənşəlidirlər. Şəddadilərə gəlincə, bunlar yarıköçəri türklər tərəfindən qurulmuşdur. Beləcə, tarixçiliyimizdə yer alan Səlcuqlulardan əvvəl

Azərbaycanda “iranlı xalqların” yaşaması haqqındakı düşüncə siyasi və ideoloji bir düşüncə olub, heç bir əsası yoxdur [3, 11].

Şərifli əlavə edir ki, Vardan verdiyi informasiyada 1044-cü il hadisələri ilə əlaqədar olaraq Şəddadilərin Gəncəyə gəlməsi və Fəzlun haqqında bəzi məlumat vermişdir. Vardanın “Mam adlı bir qadın” üç oğlu ilə İrandan Qriqor Magistrosun yanına Parisos nahiyəsinə gəldi-deyə yazdığı bu qəribə məlumata başqa mənbələrdə təsadüf edilmir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Şəddadi Məhəmməd öz oğulları ilə Dvin ətrafına gəlmişdi. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, o zaman Rəvvadi Məhəmmədin “Məmlan” adlandığı məlumdur. Lakin Vardanın Məhəmməd adlı kişini nə üçün “Mam” adlı qadınla qarışdırıldığı aydın deyildir. Bütün bunlarla bərabər Vardanın əsərində adların, tarix və sairənin səhv olmasına baxmayaraq onun Şəddadilər haqqındakı yazılarında qiymətli tarixi məlumat vardır. Məhəmmədin Dəbildəki hərəkətləri Azərbaycan hakimi Mərzubanın oğlu İbrahimə yetişdi. Mərzuban Səmirəmdə həbsdə olduğu zaman Azərbaycanı oğlu İbrahim idarə edirdi. Məhəmməd ibn Şəddadın Dəbili tutduğunu eşidərək İbrahim atasının 18ctual Deyrmus (Veyzur) hakiminə məktub yazaraq Dəbili mühasirə edib Məhəmmədi oradan qovmasını tapşırırdı. Deyrmus hakimi də qoşun toplayaraq Məhəmməd ibn Şəddadın üzərinə getdi. Məhəmməd isə əhalinin qüvvəsi ilə düşməyə şiddətli müqavimət göstərdi. Araz yaxınlığında baş verən vuruşmada Məhəmməd qələbə çaldı, Deyrmus hakiminin qoşunları qaçaraq yaxın meşələrdə gizləndilər. Bu hadisədən sonra Məhəmməd özünü və ailəsini müdafiə etmək üçün Təll həslı adlı qala tikdirdi. Məhəmmədin qələbə çalması xəbəri Ərdəbilə çatdıqda İbrahim Dəbilə hücum etmək üçün qoşun toplayaraq Məhəmmədin üstə göndərdi. İbrahimin süvari və piyadalardan ibarət olan qoşunları Dəbil darvazalarına çatdıqda Məhəmməd onları qarşıladı və birinci hücumlarını dəf etdi. Lakin bundan sonra döyüş daha da qüvvələndi. Dəbil əhalisi şiddətli döyüşə dözə bilmədiyini üçün Məhəmməddən aralandı. Döyüş meydanında yalnız öz adamları ilə qalan Məhəmməd ibn Şəddad da qaçıb qalasında gizləndi və sonra da adamları ilə bərabər Ərməniyyə ərazisinə getdi. Bundan sonra Dəbil əhalisi Məhəmmədin yanına hörmətli şəxslər göndərərək qayıtmasını xahiş edərək, 18ctual18a ona xəyanət etməyəcəklərini vəd etdilər. Başqa bir fikrə görə, Məhəmməd Dəbil ətrafındakı döyüşdən sonra Ərzuruma getmişdi. Lakin V.Minorskinin rəyinə görə bu zaman Məhəmməd Vaspurakandan uzaq getməmişdir. O, deyləmlilərin təzyiqi nəticəsində Araz çayını cənuba doğru keçərək Vaspurakana getmişdi. Məhəmməd dəbillilərin xahişini qəbul edərək Dəbilə qayıtmış və burada hakimiyyəti yenidən əlinə almışdı [4, 190-191; 5, 9- 37]. Şəddadilər yarandıqları gündən öz ərazilərini bütün Azərbaycan yaymağa çalışırdılar. Bunula bağlı Bosvort K. da öz tədqiqatlarında qeydlər etmişdir. O, göstərir ki, Şəddadi hakimi I Fəzl (978-1031) Şəddadilərin ərazilərinin genişləndirilməsi uğrunda aktiv fəaliyyət göstərirdi. Məsələn, o, 1022-ci ildə Ərməniyyə hakimlərinin əlindən Dvini ala

bildi. Eyni zamanda Şəmkirdən qərbə doğru əraziləri də birləşdirə bildi. Müəllif eyni zamanda, 1030-cu ildə I Fəzlin Ərməniyyədə və İberiyada olan feodallarla toqquşmalarından da xəbər verir [6, 169-170; 8, 94-95]. Lakin Bosvort K. Şəddadilərin şəcərəsindən yazanda bir sıra yanlışlıqlara yol verir. Məsələn, o, səhv olaraq Əbül Həsəni I Fəzlin oğlu kimi təqdim edir. Lakin o, I Fəzlin nəvəsi, Musanın oğlu idi. Eyni zamanda, Bosvort hesab edir ki, Əbül Əsvar Şavur Əbül Həsənin qardaşdır. Lakin o, Əbül Həsənin dayısı olmuşdur. Bundan başqa Bosvort K. Yazır ki, Əbül Əsvar Şəddadilərin sonuncu müstəqil hökmdarı olmuşdur. O, bu məsələdə də tarixi yanlışlıqlara yol vermişdir. Çünki Şəddadilərin Gəncədə hakimiyyəti 1075-ci ildə başa çatmışdır. Bu müddət ərzində, yəni Əbül Əsvarın ölümündən sonra bir-birlərini əvəzləyən II Fəzl, Aşot və Fəzlun hakimiyyətdə olmuşlar. Sonradan özünün başqa bir əsərində Şəddadilərin şəcərəsinə toxunan müəllif Əbül Əsvarın ölümündən sonra II Fəzli və Fəzlunu göstərmiş və Aşotun qısa hakimiyyətini verməmişdir [7, 94-95; 9, 90].

Nəticə. Azərbaycan xalqının orta çağlar dövrünün Qərb tarix elmi əsasında tədqiqi həm Vətən tarix elminin aktual vəzifəsi, həm də zəruri nəticələr əldə olunması baxımından müstəsna əhəmiyyət kəsb etdi. Asiyalı Avropa ilə birləşdirən Azərbaycana, burada mövcud olmuş dövlətlərə obyektiv münasibətin formalaşdırılması müasir gerçəklikləri baxımından da aktualdır. Orta əsrlərdə quru yolla Hindistana çıxışın ən sərfəli marşrutu Azərbaycandan keçirdi. Buna görə də Azərbaycan Qərb dövlətləri üçün böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Qərbin iri dövlətləri məhz orta əsrlərdən etibarən Azərbaycan dövlətləri ilə siyasi, ticarət əlaqələri yaratmağa çalışmışlar. "İranın Kembriç tarixi" çoxcildliyinin V və VI cildlərində bütün bu məsələlər birtərəfli təqdim edilmişdir. Bu kiçik məqalə ilə Azərbaycanda Şəddadilər sülaləsinin hakimiyyətinin bəzi məsələlərinə toxunduq. Sonda qeyd etmək istərdik ki, bu sülalələ dövlətçilik tariximizdə xüsusi rol oynamış, Gəncə və ətrafının ictimai-siyasi-mədəni həyatında önəmli işlər görmüşlər.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan tarixi. Yeddicildə. II cild (III-XIII əsrin I rübü). Bakı: Elm, 2007, 608s. +24 illüstrasiya.
2. Бардан. Всеобщая история. Москва, 1861. 63 с.
3. Əkbər N.Nəcəf. Səlcuqludövlətləri və Atabəyləri tarixi. (Oğuzların ortaya çıxmasından – XIV əsrəqədər). Bakı, Qanun, 2010, 756 s.
4. Şərifli M.X. IX əsrin ikinci yarısı-XI əsrlərdə Azərbaycan feodal dövlətləri. Bakı, Elm, 1978, 344 s.
5. Minorski B. Studies in Caucasian history. London, 1953, p.1-773.

6. Bosworth C.E. Shaddadids / The Encyclopaedia of Islam/ New edition: in 12 volumes. Vol. IX / Ed. By C.E. Bosworth, E. Van Donzel, W. Heinrichs, G. Lecomte. Leiden: Brill, 1977, pp. 169-170
7. The Cambridge history of Iran. In eight volumes. Volume 5. The Saljuq and mongol periods. edited by J.A. Boyle. Cambridge at the university press, 1968, 770 p.
8. Azərbaycan tarixi. (ənqədim zamanlardan-XXI əsrin ilk onilliklərinədək). Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, Bakı Universiteti, 2014, 380 s.
9. Bosworth C.E. The Islamic Dynastic, a chronological and genealogical handbook. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1967, 245 p.